

Az irodalmi értékek védelmében

Barta János és Görömbei András válaszol

Katona Ádám kérdéseire

K. Á.: Arról beszélgetünk, hogy milyen módszereket alakított ki, milyen iskolázottságon ment át Barta János professzor, amíg a mai magyar irodalomtörténetírás nesztorává lett.

B. J.: Az utóbbi időben főleg álmatlan éjszakákon vagy álmatlan órákban szoktam visszapillantani az életpályámra, annál is inkább, mert ez az életpálya nyolcvanadik évéhez érkezett. Ha szabad azt mondani, nem előre pillant az ember ilyenkor már, mint ahogy a Petőfi-versben van. Az öregek általában visszafelé néznek. Ilyen módon, ha nem volnék lusta vagy reggelenként kába, módomban lenne leírni ezeket a reflexiókat. Elmélkedéseimnek uralkodó tónusa az elégedetlenség, annak az érzése, hogy nem minden ment úgy ezen az életúton, mint ahogy mennie kellett volna. Harmincegy-néhány éves koromig erősen ingadoztam az irodalomtörténetírás és a filozófia között. Ha valaki megnézné fiatalkori, többnyire rövid és jelentéktelen publikációimnak jegyzékét, azt tapasztalná, hogy minden második írásom filozófiai tárgyú. Hogy nem lehetek szakfilozófus, az a harmincas évek derekán világosodott meg bennem, mert hiányzott belőlem az a bizonyos egészen való, intuitív látás, ami a filozófusokat jellemzi. Ez a látásmód csak az irodalmi jelenségekkel kapcsolatban alakult ki bennem. Noha olvastam azután is filozófusokat, ekkor hagytam föl a filozófiai cikkek írásával. Fiatal koromban sok időt tékoztaltam el ma már ismeretlen német és egyéb filozófusok olvasgatásával, mégis úgy vélem, hogy nem volt teljesen elfecsérelt idő ez, mert irodalomszemléletem így kapott filozófiai színezetet. Már egyetemi hallgató koromban fölkellette érdeklődésemet a lélektan és karakterológia: bármikor, ha írósokkal, költőkkel foglalkoztam, a karakterológiai vizsgálódás szempontja előtérben maradt. A karakterológia hátterében persze nemcsak a lélektan, hanem a filozófia is ott van, így alakult ki sajátos irodalomtörténeti szemléletem, amely az emberi jellemre, tehát az írónak emberi alkatára és a műre egyaránt koncentrált, sőt a kettőnek kölcsönös viszonyát vizsgálja. Ilyen szempontból ritka az olyan tanulmányom, amelyben ne lenne szó arról, milyen volt az író maga. A pusztá filológizálásokhoz, a csupán irodalomtörténeti vizsgálódáshoz mindig társul az elméleti háttér vizsgálata.

K. Á.: Kik voltak a mesterei? Horváth János-tanítványként ismerjük Barta Jánost. A filozófia területén volt-e ilyen nagy személyiség, aki sorsfordító hatással lehetett pályájára?

B. J.: Ha hajlamos volnék rá, akkor büszke lennék arra, hogy a tizkötetes *Magyarország történetében* a művelődéstörténeti fejezetben Horváth János ismeretése során azt írják, hogy legkiválóbb tanítványai Kerecsényi Dezső és Barta János. Kerecsényi, aki 35 éve halott már, valóban tipikus Horváth-tanítvány volt, én azonban nem vagyok a szó igazi értelmében tanítványa. Horváth János ugyanis kialakított a magyar irodalomról egy zárt koncepciót, mely magába ölelte egész irodalmunkat, kezdetektől a húszas évekig; ez lezárt, jól kimunkált, filozófikus, eszmei alkotás, melyet véleményem szerint folytatni nem lehet. Legfeljebb utánozni lehetett volna, továbbbeszólni, amire én nem éreztem hajlandóságot. Amit én csinálók és csináltam, az merőben más jellegű, mint a Horváth János módszere. Én másfelé indultam el, pályakezdésem hűtlenséggel jellemezhető Horváth János szemlélete, módszere iránt. Saját fejem, illetve filozófiai és pszichológiai alapszemléletem szerint akartam haladni. Ószintén merem mondani, hogy a magyar irodalom egészéről, fejlődéstörténetéről a Horváth Jánoséhoz mérhető egységes koncepcióm nemigen van ma sem. Még korszakmonográfiát sem írtam. Egyénnel, illetve egyéneknek, írószemélyiségeknek egy-egy művével vagy fejlődési szakaszával foglalkoztam. Két monografikus művet írtam, az 1942-es Madách- és a tiz évvel később keletkezett Arany-pályaképet. Egyébként azonban magam a kisebb és nagyobb tanulmányok, recenziók formájában élem ki irodalomtörténeti ambícióimat. Úgy érzem, hogy koncepciót mindig a művektől kapok, a témáktól. Jellemző munkamódszeremre, hogy egy évvel ezelőtt még csak nem is sejtettem, milyen témával fogok foglalkozni ma.

K. Á.: Milyen munkáról van szó?

B. J.: Készülőben lévő írásaimról nem szeretek nyilatkozni. Erről azért merek beszélni, mert már mindössze két lapnyi hiányzik a befejezéséig. Éppen Kemény Zsigmondról van szó, a *Férj és nő* című, eddig eléggé kevésbé méltatott re-

gényről. Lapozgattam-olvasgattam, amikor egyszerre észrevettem, hogy milyen érdekességek vannak benne, és akkor belemerültem; olyan módon, mint a hínár a vízbe, húzott egyre mélyebbre ez a téma.

K. A.: Milyen a munkamódszere?

B. J.: Nézd meg, hogy mi volt a kidolgozás első stádiuma. A kötet lapszélét teleírtam ceruzajegyzetekkel, a szöveg tele van aláhúzásokkal, kiemelésekkel, és így kétszer olvastam végig. Alig van olyan lap a kötetben, amelyen ne volna valamilyen ceruzabejegyzés. A következő stádium a lapszéli jegyzeteknek bizonyos szempontok szerinti rendezése. Látod, itt van egy vastag, kartonlemezekből álló köteg, amelyet zsineggel összekötöttem. Nem is kell kibontanod, látszik, hogy ez az A-köteg. Különbözik egészen a H betűig jutottam el lapszéli jegyzeteim átrendezésében, bizonyos szempontok szerinti rendezésében. A következő lépés ezeknek a jegyzeteknek alapján a tanulmány nyers kidolgozása, melyet követ az átírás, a befejezés, az utolsó stádium. Itt tartok most éppen.

K. A.: A regény olvasása során tehát kialakult már a majdani tanulmány váza, koncepciója?

B. J.: Munka közben alakul ki ez, a különböző stádiumok során. Ugyanis ha nem látok be a regény sokrétű világába, nyilvánvalóan a tanulmány sem született volna meg, már a kezdet kezdetén félretettem volna. Az egyes fázisokat, a szemléletet, felfogásom kialakulásának menetét nehéz elkülöníteni egymástól. Nem szeretem a nagy szavakat, a fellengősséget; eredetileg azt a címet szándékoztam adni a tanulmányomnak, hogy *Egy Kemény-regény anatómiája*. Tulajdonképpen maga a regény diktálta azt, hogy mit kell róla írnom, de nem a kezdet kezdetén, nem az első végigolvasás során, hanem a regény világába való lassú belemerülés után. Közben egy furcsa dolog is történt: annyi anyagom gyűlt össze, hogy két tanulmányt is ki lehetett volna belőle hozni. Végül össze kellett fognom a kétfelé irányuló gondolatmenetet. Ez az elkészült munkán is látszik, hogy két irányból közelítettem témámat.

K. A.: Mennyire érdekelte a regény filológiai föltártsága, az eddigi megállapítások?

B. J.: Nem vagyok igazán filológus. Ehhez a műhöz azonban megnéztem néhány régebbi tanulmányt, így Papp Ferenc kétkötetes monográfiáját, Szinyei Ferencet, de lapozgattam történelmi munkákban is, sőt fölhasználtam egy régebbi hallgatómnak erre vonatkozó adatgyűjtését is. Filológusi módszeremről csak annyiban beszélhetek, hogy talán nem is egészen tudatos módon bizonyos igények, egyfajta érzékenység alakult ki bennem, és amikor munkához látok, ezek érvényesülnek. Érzékeny vagyok a mű struktúrájára, rétegzettségére, és már kezdetől teljes egészében látom a művet, az alkotót és a keletkezés korát. Érzékenységeim révén fölfogom a mű alkatát, a szerző meglátásait és a mű elég sok belső összefüggését. Így alakul ki egy olyan teljes értékű kép a műről, amelyet aztán érdemes tanulmányban összefoglalni.

Hogy ki és kik voltak példaképeim, mestereim a filozófiában? Van egy latin mondás: *si licet parva componere magnis* — ha szabad a kicsiket a nagyokhoz hasonlítani. Volt egy német filozófus, aki nagy hatással volt rám. Tudjuk, hogy a filozófusok jönnek-mennek, és a XX. század egyes korszakai bizony elfelejtettek nagyon nagy filozófusokat, de ha valakinek halála után ötven évvel kiadják az összegyűjtött műveit, és még egy emlékkönyvet is jelentetnek meg róla, ez biztos jele annak, hogy még nem avult el. Max Schelerre gondolok, talán ismeritek a nevét. Kettőnk között az a rokonság, hogy egyikünk sem írta meg mindazt, amit szeretett volna. Itt, ezekben az irattartókban láthatod megíratlan műveimnek adatgyűjtését, megíratlan műveim nyersanyagát. A róla szóló szakirodalom szerint Scheler is rengeteg befejezetlen munkát hagyott hátra, nemzedékének azonban rengeteg inspirációt, ötletet adott, mert eleven, mozgékony szellem volt. Saját rendszert dolgozott ki, sőt többet is, melyeket életében változtatott, de nem ez volt az erőssége. Sokkal inkább az, ahogyan meglátta a karaktereket, a jellemeket szinte szepírói élességgel, színésséggel. Nagy műveket is írt, mégis sok alkotása torzóban maradt. Ennek az emlékkötetnek az egyik tanulmánya ezért viseli a *Scheler, a tékozló* címet. Mikor néha hajnali órákon szemrehányást teszek magamnak, hogy mennyi mindent nem írtam meg, mennyi ötletet, gondolatot eltékoztaltam, vizsgálásomra szolgál, hogy nem én vagyok az egyetlen, Scheler is eltékoztalta idejét, szellemi energiáit, nem teljesítette ki befejezett, nagy összefoglalásokban mindazt, amit tudott volna.

Berlinben, az egyetemen Spranger professzort hallgattam, később is mindig érdeklődéssel olvastam műveit, melyek erősen hatottak rám. Ma már nem tekinthető kényes megállapításnak, hogy az a filozófiai iskola, melyet egzisztencializmus néven emlegetnek, ennek német változata erősen hatott rám.

K. Á.: Kierkegaard?

B. J.: Nem, inkább Heidegger, később Jaspers voltak olvasmányaim. Ez tulajdonképpen csak kirándulás volt, mert nem éreztem soha magam tartósan szellem-történésznek vagy egzisztencialistának. Pályámnak van egy fordulata, amit bárki észrevehet. Amikor hátat fordítottam az egzisztencialista, egy kicsit olyan légvári filozófiának, a karakterológia iránt érdeklődtem, majd a szellemtörténet utáni irodalomtörténet szempontjait ismertem meg. Ez tulajdonképpen a harmincas évek vége felé történt velem. Azóta — úgy vélem — nem tartozom az egzisztencializmus hatása alatt álló irodalomtörténészek közé.

K. Á.: Az elméleti igényesség, a filozófia iránti érzékenység tehát végigkísérte Barta János életpályáját. Tanítványait is, akiket a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen nevelt, ezek a sajátosságok jellemzik. És még valami: egyfajta harcos kiállás az értékek, az igazi értékek védelmében. A legutolsó nagy Bartatanulmánykötet, a *Klasszikusok nyomában* kezdő darabja éppen ezzel, az érték, az igazi érték érvényesítésének szempontjával foglalkozik. Az irodalomtörténeti köztudat bizonyos korszakokban, sajnos, tarthatatlan „értékrendet” fogadott el, melyeknek szétrombolását, kiigazítását Barta professzor mindig bátran vállalta. Harcos irodalomtörténészt ismertünk meg személyében. Mikor kezdte csatáit?

B. J.: 1945 előtt túlságosan ifjú ember voltam ahhoz, hogy nagy csatáim lehetnek volna. A hivatalos irodalmi körök különösen 1940 előtt bizonyos idegenkedéssel néztek az én működésemet, részben azért, mert a vezető irodalomtörténészekből én többé-kevésbé elszigeteltem magam. Elég korán szellemtörténésznek bélyegeztek. Ebben az időben Pintér Jenő volt a pesti tankerületi főigazgató. Aki őt nem látta, ma nem tud képet alkotni megjelenésének imponáns korlátoltságáról. Egyszer eljött iskolánkat meglátogatni; bennünket, tanárokat sorba állítottak, és bemutatott nekik. Amikor én kerültem sorra, megjegyezte: á, Barta János, a szellemtörténész! Öszinteséggel sikerült a hivatalos irodalomtörténész-köröket magam ellen hangolni, magamra haragítani. Mindig jellemzett egy bizonyos taktika- vagy tapintathiány. Fiatal koromban különösen szókimondó és kardot kirántó, szurkáló kedvű voltam. Középiskolai tanár koromban sokkal harcosabb voltam, mint később, az egyetemen. Azt is mondhatnám, hogy öreg koromra lehiggadtam. Egy epizódot mesélek el: Veress Dániel Kemény Zsigmond-könyvecskéjéről az *Alföldben* írtam. Minden jót igyekeztem összeszedni, kritikai meglátásaimat valahogy lepel alatt próbáltam belecsempészni ebbe az írásba. Megjelenés után Veress Dánieltől egy köszönőlevelet kaptam, melyben hálálkodik, hogy ilyen szépen és elismerően írok könyvecskéjéről. Utána nem sokkal Nagy Miklós egy hozzám intézett levelében azt írta: jól tettem, hogy Veress Dánielt keményen megkritizáltam, mert könyve kiválósága mellett is erős bírálatra érdemes. Erről a két levélről beszéltem a fiamnak is, aki azt válaszolta: Nagy Miklós már tudja, hogyan kell a te bírálataidat olvasni. Nos, ez hiányzott belőlem régen, hogy úgy tudjak írni bírálatot, hogy az illető simogatásnak higgye az elmarasztalást. Fiatal koromban mindig kímélet nélkül megírtam az igazat, és ezért nagyon sokan nem szerettek engem. Például még az özvív előtt Kozma Andor írt egy honfoglalási eposzt. Erről én Berlinben kíméletlenül leszedtem a keresztvizet, ezért itthon irtózatos harag támadt. Utólag persze kiderült, hogy ez a munka valóban rossz, azóta se olvassák, de abban az időben úgy illett volna, hogy az ember ír húszsornyi rajongást, s utána öt sorban megírja róla, hogy mégsem kiváló alkotás. Én azonban a rajongást mindenestül elhagytam, s megírtam azt, hogy már a címe gyanút kelt, és hasonlókat. Ezért középiskolai diákjaim részben szerettek, részben idegenkedtek is tőlem, mert mindig volt bennem egy csipős ironia. Diákjaim nemcsak osztályzatot vagy bölcs erkölcsi tanácsokat kaptak tőlem, hanem néha cinikus vagy ironikus megjegyzéseket is, melyek máig megmaradtak némelyek emlékezetében, sokkal inkább, mint az erkölcsi tanítások. 45 előtt tehát olyasféle csatáim nem voltak, hogy párharcra kellett volna kelnem valakivel, ellenben gyakran haragot, ellenérzést keltettem például az *Ungarische Jahrbücher*-ben közölt írásaimmal. Az ismeretlen *Madách* című művemet akadémikus körökben elég sok ellenérzéssel fogadták, mert nem értették meg, nem akceptálták a tőlük idegen, újfajta közelítésmódot.

K. Á.: A Thienemann-féle Minerva Társaság hogyan fogadta?

B. J.: A Minervák rólam túlságosan nem vettek tudomást. 42-ben jelent meg a *Madách-monográfiám*, 43-ban lettem egyetemi magántanár, addig engem csak a baráti köröm és néhányan a szűkebb szakmából ismertek.

K. Á.: És a 45 és 50 utáni harcok?

B. J.: Különösen 50 után bontakoztak ki; tulajdonképpen ezt úgy lehetne nevezni, hogy a „szemellenzós marxizmus”; a szemellenzós aktualizálás és ilyesmi ellenében léptem én föl. Igyekeztem szélesebb, tágabb szellemi horizontot kialakítani az irodalomnak, esztétikának, és ezzel aztán kihívtam magam ellen az akkori

hivatalos irodalmi körök rosszindulatát. [...] Jelentős tanulmányaimat is ledorongolták ekkoriban. 1956 nyarán aztán Szabolcsi Miklós nyilvánosság előtt rehabilitált. A legnagyobb harc nem is egyik-másik írás, tanulmány körül folyt, hanem a realizmus fogalma körül. A sztálinista, zsdanovi elmélet, a „nagyrealizmus“ elmélete szerint minden érték realista; ez ellen való harc volt életemnek legnagyobb csatája. 1954-ben a Jókairól írott tanulmányommal szálltam szembe ezzel az „örök realizmus“ koncepcióval, azt hangoztatva, hogy minden irodalomtörténeti korszaknak más stílusjegyei vannak. Teljesen fölösleges mindenkit egy kalap alá rakni, realistának nevezni. Ekkoriban hívták össze a magyar irodalomtörténészek kongresszusát a céllal, hogy alátámasszák ezt a Lukács György és Zsdanov által hangoztatott nézetet. A rendezvény harmadik napján, amikor már mindenki hódolt ennek a realizmusnak, fölállt Scserbina szovjet irodalmár, és kifejtette, hogy náluk ez a nézet már rég a múlté. Magam nem voltam jelen ezen az ülésen; másnap a *Szabad Nép* közölte Scserbina teljes felszólalását, mely igazolta a realizmusról vallott főfogómat. Eredetileg úgy fogalmaztam meg, hogy ha Madách realista, akkor Mózes bibliai őt könyve is az. Ha egyetlen szóval kellene megjelölni, hogy mi ellen harcoltam, akkor vulgarizálást mondanék. Az elmúlt évtizedben a vulgarizálók száma erősen megcappant.

K. A.: Magával az értékelmélettel mikor találkozott?

B. J.: Már egyetemi éveim alatt, filozófiai tanulmányaim során. Éppen Scheler a modern értelemben vett értékefilozófiának egyik megalapítója. Esztétikával tulajdonképpen sokáig nem foglalkoztam. Inkább csak közvetve, olvasmányaim bizonyos részleteiben, kollégáimmal folytatott vitáimban, beszélgetéseinkben vetődtek fel az esztétika egyes kérdései. [...] Az esztétika tanítását 1957-ben kellett elvállalom. [...] Ebből a kényszerből nőtt ki egy kis jegyzetem, melyet mintegy tíz évig adtam elő ezután.

K. A.: Az érték, az esztétikai érték iránti érdeklődése azonban korántsem volt csak teoretikus jellegű, hanem harcokat is kiváltott, sőt tanítványait, közöttük a jelenlévő Görömbei Andrást is ilyen irányú érzékenységre tette fogékonnyá. Milyen értékek föltárása, újrafelfedezése, milyen értékkategóriák használata, bevezetése jellemzi Barta János tanítványának tevékenységét?

G. A.: Barta Jánosnak számos eredményesebb irodalomtörténész tanítványa van, akik sokkal jobban tudnának erre a kérdésre felelni. Én csak a magam példáját tudom elmondani: azt, hogy mit jelentett számomra Barta János értékekre érzékeny irodalomszemlélete. Az irodalomhoz úgy közelítettem, hogy az hasznos és emberformáló legyen, hogy az adott politika igazságtalanságait, tévedéseit az irodalom korrigálja; valami biztos fogódzót kerestem, melyet tisztának, nem ingadozónak tudok. Meg is találtam ezt az irodalomban. Először tehát nevelődni, majd nevelni akartam az irodalommal. Fejlődésemnek ebben a szakaszában voltam, mikor megismerhettem Barta János értékközpontú és életközponú irodalomszemléletét. Rá kellett jönnöm, hogy csak az a mű lehet igazán nevelő hatású, amelyik esztétikailag igazi érték. Vagyis értéktelen művekkel lehetetlen nevelni. Persze lehet manipulálni a közönséget, az olvasókat úgy, hogy értéktelen alkotásokat népszerűsítsenek, de igazi erőt, tartós hatást ezek nem jelentenek; mély, emberformáló erőt sugározni csak az igazán értékes művek tudnak. Először ennek felismerésében volt nagy hatással rám Barta János. Éppen nevelő célzatú irodalomszemléletem következtében indulásom idején a XX. századi és az élő irodalom értékelésében sok hiányt tapasztaltam. Számomra az egyik legfontosabb kérdés a népi irodalom értékelése volt. Nagy modellt, példaképet láttam a népi írókban. Az értelmiségivé emelkedés, a népsors iránti elkötelezett felelősség példái voltak számomra. Élő példát jelentettek arra, hogy áttörhetők a bűvös osztálykorlátok, a parasztságból is vezethet út a szellem régióiba.

Egyre nagyobb szellemi értékek birtokba vételét ígérte a népi irodalom tanításának, eszmeiségének követése. Meglepett, hogy a népi írók kiemelkedő értékű alkotások mellett rengeteg elnagyolt művet is írtak, éppen ezért különösen fontos vizsgálódásaink során az értékszempontra érvényesítése. Ellenfeleink szívesen rágalmazták a népi írókat és híveiket; nekünk el kell különítenünk az igazán értékeset mindattól, ami nem az. Így kerültem én tulajdonképpen kapcsolatba Sinka István életművével, melyben különösen meg lehet figyelni, hogy miként kerül egymás mellé a zseniális meglátás a felszínessel, miként jellemzi egymás munkáját a szemléleti elhibázottság, a lélektani defekt, és ezek miként rontják le a tehetségek legteljesebb eredményeit.

Amikor komolyan kezdtem irodalommal foglalkozni, Barta János tanulmányait sorban olvasva, gondolkozva rajtuk, rájöttem, hogy ő tulajdonképpen egész korszakának irodalomszemléletét megváltoztatta. Más lett nekem Jókai, más lett Mikszáth, Tolnai Lajos — akárki, akiről csak írt. Ez belső összeszedettségre sar-

kalló fölismerés volt; arra a pontosságra ösztönzött, hogy ne tévedjünk. Megtántott arra, hogy mindig az egész életművet kell néznünk, állandóan figyelünk az esztétikai értékekre. Kor és személyiség összefüggéseiben gondolkozunk, tárjuk föl a filozófiai jellegű mondanivalót és indítékokat. Barta János a társadalmi jelenségek meghatározó szerepét sem tévesztette soha szem elől. Ezek a szempontok, alapelvek különösen egy másik kutatási területen, a Romániában, Csehszlovákiában, Jugoszláviában, a Szovjetunióban élő magyarság irodalmának vizsgálatában voltak jól használhatók. [...] Amikor a csehszlovákiai magyar irodalom átfogó történeti vizsgálatára szántam rá magam, egyik feladatomban az volt, hogy [...] megpróbáljak saját értékrendet kialakítani [...].

Talán tanulságos arról is beszélni, hogyan hasznosítottam — más területen és konkrét elemzésben — a Barta Jánostól tanultakat. Amikor Sütő András *Anyám könnyű álmat ígér* című munkáján töprengtem, arról gondolkoztam: tanítványaimnak hogyan tudom ezt a regényt esztétikai értelemben továbbadni, tolmácsolni? Ekkortájt olvastam Barta János Arany-tanulmányait, az *Arany és az epikus perspektíva* címűt például, és annak elméleti eredményeit Sütő regényére alkalmazva rájöttem: Sütő legfontosabb esztétikai bravúrja az, hogy a legkülönbébb perspektívákat egy nagyobb egységen belül alkalmazza, így lehet, hogy ez a regény kis terjedelme ellenére annyi mindent magába sűrít, nagyobb belső erő fogja össze, mint számos hasonló alkotást — ezért remekmű. A különféle dimenziói, bármennyire távol esznek egymástól, egymást is megvilágítják. Az Arany-tanulmány hasznosítása annak ellenére vált lehetővé, hogy Sütő és Arany között semminemű párhuzam nincs. [...]

K. Á.: A Barta Jánosnál, az ő műhelyében tanult irodalomtörténészek egyik jellemzője a sokrétűség, az irodalmi művek, alkotó személyiségek sokrétűségének vizsgálata. Arról nevezetesen, hogy nem egy szempontból, egy megközelítésből vizsgálják tárgyukat, és éppen ezért lényegükben, mélyrehatóbban látják másoknál az irodalmi jelenségeket, mint azok, akik csupán egyetlen szempontot tartanak fontosnak. A dogmatizmus, a preconcepciók mindenkor elkerülték Barta János tanítványait. Sajátságos különben, hogy a „sokrétűség”, melyet itt, Debrecenben következetesen megvalósítanak, a mostanában lefutóban levő irodalomtörténész-dívat kulcsszava volt. A rétegzettség elemzéséről beszéltek a strukturálisták. Ez a szempont érdekes módon Barta János régebbi és újabb tanulmányaiban is föl-fölbukkan, így a legfrissebb *Studia Litteraria* kötetében megjelent Kemény-tanulmányában is.

B. J.: Magam a művészeti alkotások, sőt az emberi élet egészének többszintűségét, rétegzettségét, többsíkúságát már pályámnak az elején fölfedeztem, számon tartottam. Önkritikusan, ösztönit be kell vallanom azonban, hogy nem magamtól láttam meg. Ingarden meglehetősen nehézkes *Das litterarische Kunstwerk* című műve annak idején talán nem került volna kezembe, de én 1931 nyarán Münchenben összeismerkedtem egy ottani irodalmárral, aki fölhívta rá a figyelmemet. Mellekes, hogy én átveszem-e egészében a koncepcióját, vagy csak részben hasznosítom a sokrétűségről vallott nézeteit. A korábban emlegetett Scheler is többszintűséget, sokrétűséget tételezett az érzelmi élet, a karakter vizsgálata során. Ezek szinte a legkülsőtől a legbelsőig áthatják a vizsgált jelenségeket, és egymásrahatásuk, összefonódásuk alkotja tulajdonképpen őket. Nézeteim kialakulásához hozzájárult Hartmann esztétikája, mely a magyar fordítás előtt jóval korábban ismert volt itt nálunk, németül. Nála is a több szinten, többrétűen látott irodalmi mű volt a központi kérdés. Persze, ezt nem nevezhetjük strukturálistáknak, de a szintekben, sokrétűségben, összefüggérendszerben gondolkodás végigkísérte egész pályámat; mindent egymásra épülő rétegekben látok. A fiataloknál és középkorúaknál ez időben általános divatos strukturálistusról Görömbei András többet tudna beszélni.

G. Á.: Mikor jött a strukturálista láz, mely bennünket is elérte, nagy buzgalommal kezdtek olvasni a szélsőséges próbálkozásokat is. Éppen Barta professzor volt az, aki figyelmeztetett bennünket az olyan próbálkozások sekélyességére, melyek a művészi alkotásokat, irodalmi műveket alkotójuk személyiségének, lelkiségének kizárásával, mellőzésével próbálják vizsgálni. Tulajdonképpen a lényegről mondanak le, elveszve a külsőségek boncolgatásában. Jól tudom, hogy a strukturálisták szavakban a mélyebb elemzés hívei, eredményeik azonban lélektelen „széletelések” csupán, néhány kivételtől eltekintve. Mi — éppen Barta professzor óvásának köszönhetően, aki annak idején megjegyezte, hogy ez a dívat nem fog még egy évtizedig sem tartani — nem váltunk buzgó követőivé, híveivé rövid időre sem a strukturálistáknak.

K. Á.: Volt-e ideje, módja néhány évvel ezelőtt, a nagy fellendülés idején követni az élő irodalom fejlődését?

B. J.: Érdekelni érdekelt, követni azonban a szó teljes értelmében már nem tudtam, de minden év legkiemelkedőbb alkotásait elolvastam, Némelyiket még az egyetemi intézetben meg is vitattuk. Például Déry néhány könyvét, vagy a *Jó estét nyár, jó estét szerelmet*, a *Rozsdatemetőt*. A vitát is többnyire én vezettem. Most, hogy meggyengült a látásom, keveset tudok olvasni, csak néhány órát naponta, így nem nagyon jut időm a kortárs irodalom követésére. Természetesen Tamás Attilának, Fülöp Lászlónak, akiknek ez a kutatási területük, más a helyzetük, de ők se nagyon győzik. Mindenképpen úgy vélem, hogy túl nagy a mai termés, „túl van kurbilizva“ a magyar irodalom. Túl sok írónk van, és a könyvkiadásban a meg-alapozott kritikát sem veszik figyelembe.

K. Á.: Talán mégsem ennyire reménytelen a helyzet.[...] Görömbei András főleg a fiatal és középnemzedék kritikuskaként sokat tett egy egészséges értékrend kialakítása érdekében. Mennyire sikerült és mennyire lehet az irodalomtörténet-írásban hasznosított szempontokat, a debreceni iskola módszereit bevezetni az élő irodalom megítélésébe, a napi kritikába?

G. A.: Lehetne érvényesíteni ezeket az igényeket a mai irodalom megítélésében, sajnos azonban, sok más szempont zavarja ezt. Például ha elismerően nyilatkozol valakiről, az annak az írónak nem jelent többet jóérzésnél, de ha véletlenül megbírárod, úgy itélik meg, hogy tönkreteszed, az egzisztenciájára törsz stb. Noha a könyvkiadás tényleg nem veszi tekintetbe az irodalmi sajtóban megjelenő kritikákat. Az ötvenes évekből maradt ránk ez az örökség: a bírálatot némelyek támadásnak nézik. Terminológiánk is ilyen „harci“: ledöfi, agyonszúrja. Ezért válik egyre általánosabbá a „baráti méltatás“ a tárgyilagos kritika helyett, melyet nem lehet egészen komolyan venni még akkor sem, ha pontos. Sajnos, nincs egyetlen olyan szerző sem, aki csak kritikussá lenne, aki hivatásának tekintené a szigorú bírálatot, saját maga által kialakított eszközökkel, mércével mérne. [...]

K. Á.: Kanyarodjunk vissza az irodalmi termelés áttekinthetelensége területére. Várható-e a helyzet javulása? Lehet-e bízni, reménykedni valamilyen rendteremtő erő megjelenésében? Például vannak-e fiatal kritikuskok, akiktől remélni lehet az elvszerű, szigorú állásfoglalást?

G. A.: Több olyan fiatal kritikust ismerek, aki a rendteremtés igényével következetesen próbálja az értékmegmutató kritikát megteremteni és elutasítani az értéktelenséget. Nem könnyű a helyzetük, mert nincs saját fórumuk. Pontosabban: olyan sok folyóirat, kritika jelenik meg Magyarországon, vidéken és Budapesten, hogy végső soron a közönség nem tud tájékozódni a sokféleségben. A közönség nem képes számon tartani a következetes kritikuskok eredményeit sem, mert ezek szava elvész a sokszólamúságban. Folyóiratainknak irányzatok szerint, viszonyulások szerint kellene csoportosítaniuk az írókat, kritikuskokat. [...] A mai teljes széletszórtságban, 20-30 fórumon beszélők hangját nem lehet elkülöníteni. A névsorolás mindig nehéz dolog, de én saját nemzedékemből Kis Pintér Imrét említem meg; egyrészt azért, mert rendkívül nyitott szemléletű, másrészt vállalkozik a különböző nemzedékekhez, a különböző ízlésirányokhoz tartozó alkotók műveinek bírálatára; egyaránt ír Mészölyről és Csoóriról. Szerencsés volt, a közel-múltban megjelentethette egy kritikakötetet is, melyből kirajzolódik irodalom-bíráói arca. Szerencsés volt, mert 40 évesnél fiatalabb kritikuskoknak kötete nem igen szokott megjelenni. Esszé- és tanulmánykötet még meg-megjelenik, kritikagyűjtemény azonban ritka fiatalabbak tollából. Ez a helyzet azért is hátrányos, mert nagyon sokan bizonyos idő elteltével abbahagyják a kritika írását, például Kiss Ferenc, Béli Miklós. A nálunk idősebbek közül is sokkal kevesebb bírálatot írnak, mint egykor. Kivétel is akad egy-kettő, így Pomogáts Béla, akit csodálok, hogyan győzi. Másoktól is remélni lehet, hogy változtatnak ezen az áldatlan helyzeten. Alföldy Jenőt említem, Könczöl Csabát vagy Kulcsár Szabó Ernőt és másokat, a debreceniek közül Márkus Bélát, Imre Lászlót, Balogh Ernőt, Bertha Zoltánt. Nehéz kérdés ez, nem az egyes személyiségeken múlik, hogy a jelenlegi helyzetben nem látok egyelőre kibontakozást.

A kritikának segítenének az írók, ha nagy, jelentős műveket publikálnának, ezeken lehet igazán lemérni a kritika teljesítményét. Az utóbbi időben azonban elsősorban a szomszédos országok magyar irodalma „termelt“ ilyeneket. Hol, mikor jelent meg nálunk olyan regény, mint a *Kő hull apadó kútba*, vagy olyan dráma-tetralógia, mint a Sütő Andrásé, vagy mint a Gion-regény. A mi irodalmunk pillanatnyilag egy folyamat lezáródását mutatja, a hatvanas évek fellendülésének lezárulását. A hetvenes évek mintha csupán a hatvanasok folytatása volna. Csak a fiatal prózáirók körében látszik szemléletváltozás, Nadas Péter, Balázs József, Esterházy munkáiban, melyek nagy vitákat kavartak. Ezek a viták mindenképpen hozzájárultak az irodalmi értéktudat kialakulásához, tisztulásához. Arra is alkalmasak voltak, hogy mindenki észrevegye: mennyire elkülönülnek az egyes csoportok.

tok, milyen izlésirányok állnak egymással szemben. Ez egészséges folyamat, mely az irodalmi élet jelenlegi struktúrájának ellenében folyik, bontakozik ki. Ezek a csoportok akkor lennének igazán hatékonyak, ha lenne külön saját fórumuk. [...]

K. Á.: Az irodalomtörténet és irodalomelmélet, esztétika területén milyennek tűnik a jövő? A hatvanas évek irodalomszemléletének a változása óriási jelentőségű volt. Vajon várható-e az előrelépés, a változás kiteljesítése?

B. J.: A mai változásokat nem tudom eléggé figyelemmel kísérni, mert leköt a saját munkám, eröm is csökkenőben van. A magyarországi irodalomtudomány jelenlegi helyzete nem mondható rossznak, egymás után jelennek meg komoly, igényes alkotások, például Kiss Ferenc Kosztolányi-könyve. A *Bánk bán* körüli vita is, mely még nem zajlott le, azt bizonyítja, hogy a magyar irodalomtudomány komolyan veszi feladatát. Meg kell mondanom azonban, hogy van egy állandó panasz: kevés az átfogó monográfia, és sok az apró cikk. Vannak terjedelmes szintézisek, melyek évtizedeken keresztül sem készülnek el. Például Bodnár Kaffka-monográfiája vagy Béládi Illyés Gyulája. [...]

Nemcsak a kisebb írások és a nagyobb összefoglaló jellegű szintézisek igénye kettős irodalomszemléletünkben, hanem az értékelés, az irányulás is az. Nevekhez kötve, a Czine Mihály és a Nagy Péter szemléletének kettősségére lehet utalni, arra az elűtő képre, amelyet a XX. századi magyar irodalom fejlődéséről kialakítottak. [...]

K. Á.: Hogyan látja professzor úr: az előítéletektől független fejlődés lehetősége, a módszertani megújulás mennyire remélhető? A hatkötetes akadémiai irodalomtörténet, mely az 50-es, 60-as évek állásfoglalásait, ítéleteit összegezte, mikor lesz egészében meghaladható, mikorra várható hasonló igényű, de friss szemléletű szintézis elkészítése?

B. J.: A fiatalok egy része szemléletben, módszerben modernizálódik, korszerűsödik, mélyül, értékesebbé válik, mint az előttük járó generáció volt, de a közép-generációhoz tartozó irodalomtörténészeink között is számosra ugyanez mondható, így tudományunk jövőjét nem féltém. [...]

MÁTYÁS B. FERENC

PILLANATKÉP

Arcod rombadőlt város,
kipusztult belőle minden élet,
tekinteted elhaló kiáltás,
visszhangzik, de fel nem éled,
mintha temetnél, lényed csupán
a távozó hült helye maradt,
ahogy üszökre sűrű pernye,
hull homlokodra hajad,
bőröd remeg,
mint helyezkedő homokszemek —

Hangod tört dallamára
nem perdül bolondos táncre szó,

sem vidám, sem haragos,
sem pedig vigasztaló;
gyöngyös pártát homlokodra
izzadságból ver a kín,
fáradó könyörgés verdes
ujjaid szép szálain.

(íme a kávéd, cigaretta,
s míg mennem kell, hünyd be szemed,
a láz csökken,
tán elalszik hajnalra gyermeked.)